

מסרים פסיכולוגיים בעיתון ילדים*

רחל צור

ניסינו לאתר ולתאר את מכלול המסרים הפסיכולוגיים הטמונים בעיתונות ילדים באמצעות חשיפת ההנחות המובלעות בעיתון ביחס למבנהו הפסיכולוגי ולצרכיו של הקורא. המסרים הפסיכולוגיים הוגדרו כמימוש מפורש יותר או מפורש פחות של ההנחות הללו. הנחתו הבסיסית של המחקר היא שטקסטים אכן מעבירים מסרים פסיכולוגיים ושלמסרים אלה יש משמעות והם משפיעים על הקורא. יתר על כן, כאשר מדובר בקהל קוראים צעיר כבמקרה שלנו (עיתון ילדים), גובשה ההנחה לפיה המפגש עם טקסט מילולי בכלל וספרותי בפרט הוא משמעותי במיוחד. להערכתנו יש למפגש מעין זה השלכות לגבי עולמו הנפשי של הקורא הצעיר ותהליך התפתחותו.

המחקר התבסס על ניתוח משווה של שני כרכים של עיתון הילדים "הארץ שלנו", שיצאו לאור במירווח של שלושים שנה - האחד בשנת תשי"א והשני בתש"ם. ההטרוגניות של החומר הכלול בעיתון חייבה אותנו לבנות כלי מיוחד לאיתור ולניתוח המסרים הפסיכולוגיים הכלולים בטקסט, שתהיה בו התחשבות בתכונותיו של הטקסט. משתני התוכן נוסחו על יסוד שני היבטים - תוכני וצורני.

לשם ניסוח ההיבט התוכני הסתייענו בהבחנה היסודית בין טקסטים בעלי אוריינטציה פסיכולוגית, שאותם איפיינו באמצעות מערכת היחסים הבוריינית "אני-אתה", לבין טקסטים נעדרי אוריינטציה כזו, שאותם אייפנה מערכת היחסים "אני-אובייקט". עיקר המחקר התמקד בטקסטים מן הסוג הראשון, דהיינו, טקסטים בעלי אוריינטציה פסיכולוגית. לגבי טקסטים אלה פיתחנו את מערכת היחסים "אני-אתה" לשורה של הבחנות ספציפיות יותר, המתבססות על שדה המשמעות, שאליה מתייחסת ההיפעלות הנפשית של הדובר בטקסט.

היחס "אני-אתה" התפרט אפוא לארבע ההבחנות שלהן:

- (א) "אני-עולם": האני ביחסו של העולם האידאי, הקיומי, הטבעי או העל-טבעי;
- (ב) "אני-סמכות": האני ביחסו אל דמויות הסמכות: הורה, מורה, מפקד וכו';
- (ג) "אני-חבר": האני ביחסו אל חבריו, אל קבוצת השווים;
- (ד) "אני-עצמי": האני ביחסו עם עצמו, עם עולמו הפנימי, רגשותיו ומחשבותיו.

* מתוך עבודת מחקר, שנעשתה לצורך קבלת תואר "מוסמך" בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית, בהורכת ד"ר תגית בנוזמן.

היבט נוסף, הצולב להיבט התוכני הוא ההיבט הצורני - צורת המבע של הטקסט. כאן הבחנו בין (א) טקסטים בדינמיים שמוינו, כמקובל בספרות, לסיפור ריאליסטי, אגדה, שירה וכו'; (ב) טקסטים אותנטיים, שמוינו בהתאם לזהותו של הדובר בטקסט, כאשר ההבחנה המרכזית מכדילה בין דובר-מבוגר לדובר-ילד.

הממצאים נותחו בשיטת ניתוח-תוכן כמותי ואיכותי. מצד אחד נעשתה בדיקה סטטיסטית של שכיחות תופעות שונות ומצד שני נערך ניתוח תמאטי מפורט של מבחר תופעות ספציפיות.

מסקנה ראשונה העולה מן המחקר היא, כי חל שינוי מהותי בעיתון במהלך השנים שנבדקו מבחינת המסרים הפסיכולוגיים, שהעיתון מעביר אל קוראיו. השינוי התבטא קודם כל בכך, שעיתון תשי"א רואה את עיקר תפקידו בהקניית תכנים וערכים ספציפיים, ואילו עיתון תש"ם רואה את עיקר תפקידו ביצירת חוויה.

מסקנה כללית זו אוששה בכל רמות המחקר. מבחינה כמותית ופורמלית גרידא נראה, כי העיתון של תש"ם מועיד לנושאים בעלי אוריינטציה פסיכולוגית מקום רחב בהרבה מזה שהועד להם בתשי"א. בעיתון של תשי"א מוקצה המקום הרחב ביותר לנושאים קוגניטיביים.

יתר על כן, מימושן של מסגרות בעלות פוטנציאל למסר פסיכולוגי בתשי"א סוטה לעתים ממטרתו המקורית: המסגרת הפסיכולוגית, המוצהרת בכותרת הטקסט, מעבירה באמצעות תכניו מסר אינפורמטיבי ולא פסיכולוגי. כדוגמא אחת מני רבות ישמש המדור "ידידי הצעירים מבקשים עצה", שנוסד לצרכי העברת עצות בתחום הפסיכולוגי, אבל התמלא, כתוצאה מפניות קוראים, בתכנים אחרים, כגון שיפור כתיבת חיבורים. במלים אחרות, הקוראים הם שפירשו את יעדיו של המדור. לעומת זאת הובחנה בתש"ם תופעה הפוכה: גם מדורים, שעל-פי כותרתם הועדו מלכתחילה להעביר מסר קוגניטיבי, כמדורי חדרות, נטענו במסר פסיכולוגי בשל אופן העלאת הנושא. כאלה הם, למשל, ההתמקדות בדמות מעניינת בתוך החדשות והארת עולמה האישי הייחודי. גם כאשר מומש בתשי"א המסר הפסיכולוגי, היה כיוון ההתייחסות אליו קוגניטיבי בעיקרו, ואילו בתש"ם המסר היה בעיקרו חווייתי.

נציג עתה ביתר פירוט חלק מן התופעות, שנמנו כאן בהרחבה, וזאת נעשה באמצעות התייחסות השוואתית לכמה תחומי עניין בעלי מסר פסיכולוגי, העולים מתוך משתני התוכן שנוסחו במחקר:

(א) כלל-פרט. המגמה הכללית בתחום זה היא מעבר מעיסוק מרובה בכלל ובכיעותי בתשי"א לעיסוק מרובה בפרט בתש"ם. יתרה מזו, העיתון של תשי"א מעמיד הירארכיה, שבה הכלל קודם ועדיף על הפרט, ובמקרה של ניגוד אינטרסים או קונפליקט - הכלל קודם. לעומת זאת, בתש"ם ניתנה לגיטימציה מלאה לעולמו של היחיד, ואין מפעילים עליו כל לחץ להיטמע או להסתגל לנורמות הכלל. ערכי ה"יחיד" בתשי"א מפנים מקום לערכי היחיד בתש"ם.

(ב) מבוגר-ילד. המגמה הכללית היא מעבר מהתרכזות מירבית בעולם המבוגרים בתשי"א, שם נתפס הילד כ"מבוגר קטן", לעיסוק מרובה יותר בעולמו של הילד ולראיית עולמו כייחודי ונפרד מעולם המבוגרים. למשל, המקום המוקצה ליצירות קוראים בתש"ם גדול בהרבה מזה שהוקצה להן בתשי"א. עיתון תש"ם אף מפרסם סיפור שלם

בהמשכים, פרי עטה של נערה בת ארבע-עשרה, מקוראות העיתון. ודוגמא נוספת: ה"עיתונאי הקטן" של תשי"א הופך ל"כתב צעיר" בתש"ס. במקרה זה מציין שינוי הכינוי גם שינוי בתדמית: לא עוד "עיתונאי קטן", דהיינו ילד המשחק תפקיד של מבוגר, אלא "כתב צעיר", כלומר איש מקצוע, צעיר אמנם, אך בעל סטאטוס שווה לזה של עמיתיו הבוגרים. גם הנושאים המעסיקים את הילדים, גיבורי הסיפורים של תשי"א, לקוחים מעולם המבוגרים, בעיות העומדות ברומו של עולם, ואילו בתש"ס הנושאים הם רלוונטיים לעולמו של הילד ואימנטיים לו. בעיתון תשי"א קיימת אפוא תפישה היוצרת הירארכיה של מבוגר-ילד, ואילו בתש"ס היחס של שני העולמות הוא יחס שוויוני, ולכל אחד עולמו הלגיטימי והנפרד.

(ג) אוריינטאציה סטאטית - אוריינטאציה דינאמית. המגמה הכללית היא מעבר מאוריינטאציה סטאטית בתשי"א לאוריינטאציה דינאמית בתש"ס. מגמה זו בולטת במיוחד כדרך הצגת היחסים ההירארכיים בכל אחת מן השנים שנבדקו. הירארכיות נורמאטיביות כגון "אני-סמכות" מוצגות בתשי"א כמעט כאכסיומה, ואילו בתש"ס הן מוצגות כמושא שבירה אפשרי. הנורמה בתשי"א מוצגת כאמת-מידה בלעדית להתנהגות, כמו גם לפתרון רצוי של קונפליקטים, באמצעות הסתגלות לנורמה. ואילו בתש"ס הנורמות גמישות יותר וניתנות לשינוי בהתאם להקשר ולנסיבות הספציפיות.

(ד) אוריינטאציה שיפוטית - אוריינטאציה מקבלת. בעולם, שבו הנורמה מהווה אמת-מידה בלעדית להתנהגות, סביר כי היחס השיפוטי יחול לא רק על מעשים, כי אם גם על מחשבות. זו התמונה המצטיירת בעיתון תשי"א. למשל, הנורמה בתשי"א קובעת, כי להיות עירוני משמעו להיות "פחות טוב" מאשר להיות בן כפר. לפיכך אפילו רגשותיו של ילד עירוני, המתקשה להסתגל לקיבוץ שבו הוא מבקר, מוצגים כ"רגשות שליליים" עד להשלמת תהליך הסתגלותו. לעומת זאת, בסיפור אחר, העיר היא זו שצריכה "להסתגל" לבת הכפר המגיעה אליה. רגשות בתש"ס, אפילו אינם עונים לדרישות הנורמה, כמו יצר תחרות ושלטיה, מוצגים כלגיטימיים, ורק המעשה וזכה ליחס שיפוטי.

מכל האמור לעיל עולה, כי היחס אל מערכת הנורמות והערכים בתשי"א הוא יחס של "כזה ראה וקדש", ואילו בתש"ס יוצרים הארת גווניה השונים של כל עמדה ועמדה, כמו גם חשיפות מניעה הפנימיים של התנהגות, יחס מורכב יותר ומציגים תמונת עולם רב-משמעית יותר, שבו אפשרית ההפרדה בין מחשבה לבין מעשה.

(ה) התייחסות עקיפה - התייחסות ישירה. בתשי"א רב יותר התיווך בין הקורא לבין המסר מאשר בתשי"א. מסרים פסיכולוגיים הנוגעים לעולם הפנימי עוברים בתשי"א בעיקר דרך סיפורי אגדה, שהיא תבנית ספרותית מרוחקת יותר. בתש"ס עוברים מסרים אלה בעיקר דרך סיפור ריאליסטי, היוצר יתר קירבה והזדהות. היועץ של תשי"א, במדור "ידידי הצעירים מבקשים עצה", הוא דמות אנונימית, ולכן רחוקה, ואילו היועץ בתש"ס במדור "אהרליה על הקו" מקיים קשר בלתי אמצעי כמעט עם הקוראים הפונים אליו דרך קו טלפון פתוח.

אלה דוגמאות מעטות בלבד המעידות על תופעה כללית של תהליך התקרבות אל הקורא-הילד ואל עולמו מאז תשי"א ועד תש"ס.

כסיכום לכל מה שהבאנו כאן נחזור ונציין כי העיתון של תשי"א נראה באופן כללי כבעל מגמות דידיקטיות יותר, ואילו את מגמותיו של עיתון תש"ס, על רצף זה, ניתן אולי

לכנות בשם "תרפויטיות".

אין הכוונה לטעון כאן, כמובן, כאילו תכליתו של עיתון תש"ם היא תכלית תרפויטית, אלא שבהתייחס לשאלה בדבר ההשפעה האפשרית של הטקסט על הקורא הצעיר נראה, כי לעיתון של תש"ם סיכויים רבים יותר לתרום תרומה חיובית לתהליכים נפשיים הקשורים בגדילתו ובצמיחתו של הקורא הצעיר.

מסקנה זו מתבססת על כך שלכל המגמות, שעליהן הצבענו ושאליהן מכוון עיתון תש"ם, יש נגיעה לקריטריונים של בריאות נפשית. בין השאר נזכיר כאן גישה מרוחקת בתשי"א לעומת קרובה בתש"ם, שיפוטית יותר בתשי"א לעומת "מקבלת" בתש"ם, תמונת עולם חד-משמעית בתשי"א לעומת עמומה יותר בתש"ם, ועוד. מסקנות אחרונות אלה יש לראות בהקשר כללי יותר של תהליכים שחלו במחשבה וכמעשה החינוכיים, ובמקביל להם גם ספרות הנכתבת לילדים, במהלך השנים שחלפו מתשי"א לתש"ם. כל אלה מחייבים, כמובן, מחקר נוסף.